
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 1

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2026

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες
Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ηθική (Λύκειο)

Επιστημονικός Υπεύθυνος:
Στυλιανός Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Επόπτρια/επόπτης:
Βάσω Κιντή, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ
Κωνσταντίνος Κορναράκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Συγγραφέας:
Σταύρος Καραγεωργάκης, δρ. Φιλοσοφίας ΕΚΠΑ, εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Αξιολογητές:
Χαράλαμπος Βέντης, Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Εμμανουήλ Σίμος, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περιεχόμενα

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!.....	4
1. Ελευθερία της βούλησης	6
Κείμενο 1: Πόσο σημαντική είναι η ελεύθερη βούληση;	6
Κείμενο 2: Ποιο software θα διαλέξετε;.....	7
2. Ωφελισμός	8
Κείμενο 1: Ο ωφελισμός του Τζον Στιούαρτ Μιλ	8
Κείμενο 2: Ποιον να σώσει ο γιατρός;	9
3. Καντιανή Ηθική	10
Κείμενο 1: Κάποιες από τις βασικές ηθικές αρχές του Καντ	10
Κείμενο 2: Η ηθική φιλοσοφία του Καντ.....	10
4. Ηθικός σχετικισμός	12
Κείμενο 1: Η πρόκληση του Δαρείου.....	12
Κείμενο 2: Τι είναι ο ηθικός σχετικισμός	13
5. Φεμινιστική Ηθική	14
Κείμενο 1: Το κορίτσι.....	14
Κείμενο 2: Το δεύτερο φύλο	15
Κείμενο 3: Ηθική της φροντίδας	16
6. Τα θεμέλια της ανθρώπινης συμπεριφοράς (υπό το πρίσμα της βιολογίας και της ηθικής)	19
Κείμενο 1: Είμαστε από τη φύση μας εγωιστικά όντα.....	19
Κείμενο 2: Οι καταβολές της αλτρουιστικής μας φύσης.....	20
7. Οι φιλοσοφικές «θεραπίες» για τον φόβο του θανάτου	22
Κείμενο 1: Ο Επίκουρος για τον θάνατο	22
Κείμενο 2: Ο θάνατος κάνει σημαντική τη ζωή μας.....	23

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!

Αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές,

ετοιμαστείτε να ξεκινήσετε ένα ταξίδι στον κόσμο της Ηθικής εμπειρίας και σκέψης. Το ταξίδι δεν θα σας πάει σε μακρινά και εξωτικά μέρη, γιατί ο κόσμος της Ηθικής είναι ο κόσμος της ζωής μας. Θα είναι, όμως, γεμάτο ιδέες, πρωτότυπα κείμενα, θεωρίες, παιχνίδια και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες.

Η βαλίτσα αυτού του ταξιδιού είναι ο Φάκελος Υλικού που κρατάτε στα χέρια σας. Στον Φάκελο θα βρείτε οργανωμένα κείμενα για κάθε θέμα με το οποίο θα ασχοληθείτε φέτος. Για κάθε θέμα υπάρχει μία μικρή εισαγωγή, και μερικά σύντομα κείμενα που φωτίζουν διάφορες πτυχές του. Τέλος, ακολουθούν ερωτήσεις και δραστηριότητες μέσα από τις οποίες θα μπορέσετε να κατανοήσετε και να προβληματιστείτε για το ζήτημα με το οποίο ασχολείστε σε κάθε κεφάλαιο.

Τι είναι όμως το μάθημα της Ηθικής; Σε διάφορες χώρες υπάρχει ένα μάθημα Ηθικής, συχνά ως εναλλακτικό στη θρησκευτική εκπαίδευση. Μέσα απ' αυτό το μάθημα θα προβληματιστείτε για ηθικά ζητήματα που σας απασχολούν ή πρόκειται να σας απασχολήσουν στο μέλλον. Δεν πρόκειται για θεωρητικά ζητήματα που δεν έχουν εφαρμογή στην πράξη. Αντίθετα, όπως θα διαπιστώσετε από τα μαθήματα και τις δραστηριότητες που τα συνοδεύουν, τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθείτε αφορούν με κάποιον τρόπο την καθημερινότητα του σύγχρονου ανθρώπου, ακόμη και όταν εστιάζουν σε φιλοσοφικά επιχειρήματα ή θρησκευτικές παραδόσεις που διαμορφώθηκαν αιώνες πριν. Μην νομίζετε ότι αυτός ο Φάκελος Υλικού περιέχει έτοιμες απαντήσεις για τα ζητήματα που αναφέρονται. Σκοπός του μαθήματος δεν είναι να σας επιβάλει συγκεκριμένες ηθικές αρχές ή απόψεις.

Σκοπός του μαθήματος είναι να σας φέρει σε επαφή με σημαντικά ηθικά ζητήματα, να σας προβληματίσει για αυτά, να σας γνωρίσει κάποιες από τις ιστορικά σπουδαιότερες διερευνήσεις αυτών των ζητημάτων και να σας μάθει τον τρόπο να τεκμηριώνετε τις δικές σας απαντήσεις, ώστε να μπορείτε και εσείς να συζητάτε συγκροτημένα για το τι πρέπει να κάνουμε. Το μάθημα της Ηθικής θα σας βοηθήσει να γνωρίσετε καλύτερα τον εαυτό σας, να αναλάβετε την ευθύνη για τις ηθικές επιλογές που εσείς οι ίδιοι κάνετε με τη βοήθεια της λογικής και των συναισθημάτων σας, και να κατανοήσετε καλύτερα τον αντίκτυπο των αποφάσεών σας στον εαυτό σας, στους κοντινούς σας ανθρώπους, στην κοινωνία και το περιβάλλον. Στην εποχή που ζούμε, οι προκλήσεις είναι πολλές και κάθε σύγχρονη δημοκρατική, ανοιχτή κοινωνία οφείλει να προσφέρει ένα πλαίσιο ασφάλειας και ανεκτικότητας στους πολίτες της, ανεξάρτητα από το θρησκευτικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο, ένα πλαίσιο ανεκτικότητας που δεν βασίζεται στην αδιαφορία για τον άλλο, αλλά στον σεβασμό του. Το μάθημα της Ηθικής, στηριγμένο στην αρχή της συμπερίληψης ώστε να αγκαλιάσει όλες τις μαθήτριες και όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το χρώμα, την καταγωγή, το φύλο, τη

θρησκεία ή άλλες διαφορές, φιλοδοξεί να σας προετοιμάσει για αυτή την κοινωνική πραγματικότητα

Η Ηθική δεν είναι ένα σύνολο απαρχαιωμένων και αυθαίρετων κανόνων που μας επιβάλλονται αυταρχικά για να καταστρέψουν τον αυθορμητισμό και τη χαρά της ζωής. Διαμορφώνεται μέσα στην ίδια τη ζωή, με βάση την εμπειρία όλων μας αλλά και μέσα από τις σκέψεις που γεννούν οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Η μελέτη της Ηθικής εκφράζει την κοινή μας επιθυμία να ζήσουμε μια καλή, ευτυχισμένη ζωή.

Ετοιμαστείτε! Το ταξίδι αρχίζει!

1. Ελευθερία της βούλησης

Πόσο ελεύθεροι είμαστε πραγματικά να επιλέγουμε τις πράξεις μας και πόσο αυτές επηρεάζονται ή και καθορίζονται πλήρως από άλλους παράγοντες, όπως η καταγωγή μας, η οικονομική μας κατάσταση ή το περιβάλλον μας; Αυτά είναι κάποια από τα ερωτήματα που προκύπτουν όταν ασχολούμαστε με το ζήτημα της ελευθερίας της βούλησης, της ελευθερίας να επιλέγουμε. Στην Ηθική Φιλοσοφία αυτό το ζήτημα έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αφού μπορούμε να επιλέξουμε να κάνουμε ακόμα και κάτι που οι ίδιοι θα το θεωρούσαμε ανήθικο. Επίσης, αν δεν έχουμε ελευθερία βούλησης και δρούμε εξαναγκασμένα, τι νόημα έχει να θεωρούμε τους ανθρώπους υπεύθυνους για τις πράξεις τους, να τους καλούμε να κάνουν το σωστό και να τους τιμωρούμε ή να τους επιβραβεύουμε αναλόγως;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Πόσο σημαντική είναι η ελεύθερη βούληση;

Στον νόμο και στην καθημερινή ηθική οι άνθρωποι δέχονται την ύπαρξη ελαφρυντικών σε κάποιες περιστάσεις. Μια γυναίκα που δολοφόνησε τον άντρα της μπορεί να τύχει ελαφρύτερης ποινής εάν μπορεί να αποδείξει ότι την κακοποιούσε συχνά και ότι διέπραξε το έγκλημα λόγω του διαρκούς στρες. Οι άνθρωποι που μπορούν να αποδείξουν μειωμένη ευθύνη ένεκα διανοητικής ασθένειας, μόνιμης ή οξείας, θα λάβουν (ή τουλάχιστον θα έπρεπε να λάβουν) θεραπεία και όχι τιμωρία. Είναι επίσης ευρέως αποδεκτό ότι σε ορισμένο βαθμό ακόμα και τα δύσκολα παιδικά χρόνια μπορούν πιθανόν να στρέψουν κάποιον προς το έγκλημα.

Αυτό που μας δείχνουν οι παραπάνω περιπτώσεις είναι πως οι άνθρωποι δεν πιστεύουν ότι η ελεύθερη βούληση είναι παντοδύναμη. Μερικές φορές οι ενέργειες των ανθρώπων καθορίζονται εν μέρει απ' όσα τους έχουν συμβεί, κι αυτό τους καθιστά λιγότερο υπεύθυνους για όσα πράττουν. Αλλά τι συμβαίνει εάν η ελεύθερη βούληση κατά κανόνα συμβάλλει λιγότερο στις πράξεις μας απ' όσο πιστεύουμε ή αν δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο; Τι θα συμβεί εάν, εξετάζοντας πολύ προσεκτικά την ίδια την ελεύθερη βούληση, διαπιστώσουμε ότι δεν έχει κάποιο νόημα; Αυτό δεν θα υπέσκαπτε τις κοινές, λογικές έννοιες της ευθύνης και της υπαιτιότητας;

Baggini J. & Fosl S. P., *Τα εργαλεία της ηθικής: έννοιες και μέθοδοι στην ηθική Φιλοσοφία*, μτφρ. Κ. Θεολόγου, Αθήνα: Καστανιώτης, 2014, σ. 356.

Δραστηριότητα

Πλησιάζει η δίκη ενός κλέφτη, ο οποίος συνελήφθη μετά την τελευταία του κλοπή σε κατάσταση. Η ομάδα των δικηγόρων υπεράσπισης θέλει να υποστηρίξει ότι αυτές οι πράξεις του δεν ήταν τελικά δική του επιλογή, αλλά ότι είναι κλεπτομανής. Η ομάδα

των κατηγοριών υποστηρίζει ότι αυτές οι ενέργειές του έγιναν μετά από συνειδητή επιλογή του δράστη. Σχηματίστε τις δύο ομάδες και οργανώστε την επιχειρηματολογία σας. Στη συνέχεια, παρουσιάστε την στην ολομέλεια.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ποιο software θα διαλέξετε;

Οι άνθρωποι ερχόμαστε στον κόσμο μ' ένα καλό hardware, με το οποίο μας έχει εφοδιάσει η φύση, αλλά δεν έχουμε εγκατεστημένο το πρόγραμμα, πρέπει να προμηθευτούμε ένα software για να προσανατολίσουμε τις κοινωνικές μας δράσεις, τα δημιουργικά σχέδια, τις πνευματικές μας περιπέτειες. (...) Χάρη στο ότι δεν είμαστε περιορισμένοι σε μία μόνο λειτουργία, οι άνθρωποι μπορούμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε διαφορετικά πράγματα κι έχουμε αναπτύξει στρατηγικές και πολιτισμούς που μας επιτρέπουν να κατοικούμε στην έρημο, να αναπαραγόμεστε στον βόρειο Πόλο. Αυτό το ανοιχτό και τόσο ευρύ πεδίο επιλογών είναι ένα εξαιρετικό εξελικτικό πλεονέκτημα. Ως αντάλλαγμα, αυτή η πληθώρα επιλογών συνεπάγεται μια σειρά ευθυνών. Η πρωταρχική είναι ότι υποχρεούμαι να επιλέξω τι θα κάνω με τη ζωή μου, τι θα δεχτώ και τι θα απορρίψω. (...) Υπάρχουν αποφάσεις δύσκολες να ληφθούν και να δικαιολογηθούν και δεν γίνεται να τη σκαπουλάρω, αφού πρόκειται για μια σειρά αναγκαστικών επιλογών. Ο φιλόσοφος Ζαν-Πολ Σαρτρ το είπε τον περασμένο αιώνα με μια πολύ εντυπωσιακή φράση: «Είμαστε καταδικασμένοι στην ελευθερία». Δηλαδή είμαστε ελεύθεροι αλλά δεν απολαμβάνουμε την ελευθερία για να απαρνηθούμε την ελευθερία. (...) Επιπλέον, οι άνθρωποι είμαστε ένα είδος ευάλωτο, σπάμε και πεθαίνουμε, είναι πολύ εύκολο να υποστούμε βλάβες σωματικές, ηθικές και συναισθηματικές, δεν μπορούμε να κάνουμε ό,τι μας καπνίσει με τους άλλους, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί μαζί τους. Η ηθική σκέψη επιβάλλεται επειδή είμαστε θνητοί. Αν ήμασταν αθάνατοι θα κάναμε ό,τι μας έκανε κέφι.

Σαβατέρ Φ., *Ηθική της ανάγκης*, μτφρ. Αγαθή Δημητρούκα, Αθήνα: Πατάκης, 2012, σσ. 27-29.

Ερωτήσεις

Συζητήστε το παραπάνω απόσπασμα; Πιστεύετε ότι η ηλικία σας σάς δίνει τη δυνατότητα να «τη σκαπουλάρετε»;

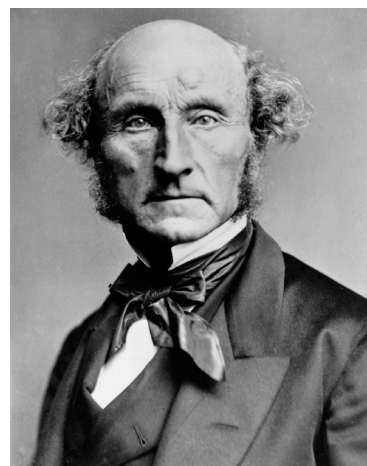
2. Ωφελιμισμός

Ο ωφελιμισμός είναι μία από τις πιο σημαντικές θεωρίες, την οποία μελετήσατε και στο μάθημα της Φιλοσοφίας στη Β' Λυκείου. Η βασική θέση της συγκεκριμένης θεωρίας, θεμελιωτές της οποίας ήταν ο Τζέρεμι Μπένθαμ και ο Τζον Στιούαρτ Μιλ, είναι η *αρχή της ωφέλειας*, σύμφωνα με την οποία πρωταρχικός σκοπός κάθε πράξης είναι η επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής ευτυχίας για τον μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ο ωφελιμισμός του Τζον Στιούαρτ Μιλ

Η διδασκαλία που αποδέχεται ως θεμέλιο της ηθικής την ωφέλεια ή την αρχή της μέγιστης ευτυχίας πρεσβεύει ότι οι πράξεις είναι ορθές στον βαθμό που μεγιστοποιούν την ευτυχία [για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ανθρώπων] και εσφαλμένες στον βαθμό που τείνουν να προκαλούν ό,τι αντίκειται σε αυτήν. Ως ευτυχία εννοούνται η ηδονή και η απουσία του πόνου· ως δυστυχία, ο πόνος και η στέρηση της ηδονής. (...) Η παραδοχή του γεγονότος ότι κάποια είδη ηδονής είναι περισσότερο επιθυμητά και αξιόλογα από άλλα είναι απόλυτα σύμφωνη με την αρχή της ωφέλειας. (...) Εάν μου τεθεί το ερώτημα τι εννοώ με τις ποιοτικές διαφορές των ηδονών ή τι καθιστά μια ηδονή πιο αξιόλογη από μια άλλη, εκτός από το μεγαλύτερο μέγεθός της, μία μόνο απάντηση μπορώ να δώσω.

Ο Τζον Στιούαρτ Μιλ

Εάν μεταξύ δύο ηδονών υπάρχει μία την οποία σταθερά προτιμούν όλοι ή σχεδόν όλοι όσοι είχαν εμπειρία και των δύο, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε αίσθημα υποχρέωσης προτίμησής της, αυτή είναι η πλέον επιθυμητή ηδονή. (...) Είναι προτιμότερο να είναι κανείς ένας ανικανοποίητος άνθρωπος παρά ένα ικανοποιημένο γουρούνι· ένας ανικανοποίητος Σωκράτης παρά ένας ικανοποιημένος ηλίθιος. Και εάν ένας ηλίθιος ή το γουρούνι έχουν διαφορετική γνώμη, είναι επειδή βλέπουν μόνο τη μία όψη του ζητήματος, τη δική τους. Η άλλη, όμως, πλευρά σε αυτή τη σύγκριση αντιλαμβάνεται και τις δύο όψεις του.

Mill J. S., *Ωφελιμισμός*, μτφρ. Φ. Παιονίδης, Αθήνα: Πόλις, 2002, σσ. 80-85.

Ερώτηση 1

Ποια πιστεύετε ότι είναι η σχέση μεταξύ της αρχής της ωφέλειας (οι πράξεις είναι ορθές στον βαθμό που μεγιστοποιούν την ευτυχία για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ανθρώπων και εσφαλμένες στον βαθμό που τείνουν να προκαλούν ό,τι αντίκειται σε αυτήν) με το λαϊκό ρητό «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»;

Ερώτηση 2

Όταν λέμε στα ελληνικά ότι κάποιος είναι ωφελιμιστής τι εννοούμε; Συγκρούεται αυτό το νόημα με το νόημα που έχει ο όρος στην ηθική θεωρία του ωφελιμισμού;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ποιον να σώσει ο γιατρός;

Ας δούμε τώρα ένα απ' αυτά τα περίεργα διλήμματα που σκαρφίζονται οι ηθικοί φιλόσοφοι για να μας κάνουν να δοκιμάσουμε τις θεωρίες στην πράξη.

Υποθέστε ότι είστε ένας γιατρός και πηγαίνετε με το αυτοκίνητό σας σε μια ασθενή σας, μια νεαρή ετοιμόγεννη γυναίκα. Πονάει όμως πολύ και είναι πιθανό να χρειαστεί καισαρική τομή. Η ώρα είναι προχωρημένη και στον επαρχιακό δρόμο βλέπετε μπροστά σας ένα αυτοκινητιστικό ατύχημα. Δύο αυτοκίνητα έχουν τρακάρει και οι οδηγοί τους είναι τραυματισμένοι και αναίσθητοι. Κοιτώντας τις ταυτότητές τους, διαπιστώνετε ότι ένας από τους δύο είναι ο σύζυγος της νεαρής γυναίκας. Ο άλλος είναι ένας ηλικιωμένος. Δεν γνωρίζετε ακριβώς τη σοβαρότητα των τραυμάτων και θεωρείτε ότι χωρίς άμεση ιατρική βοήθεια, ο ένας από τους δύο, ή και οι δύο, κατά πάσα πιθανότητα θα πεθάνουν. Αντιμετωπίζετε τώρα ηθικό δίλημμα ποιον από τους τρεις θα βοηθήσετε πρώτο.

Vardy P. & Grosch P., *Το αίνιγμα της ηθικής*, μτφρ. Θεωδωρής Δρίτσας, Αθήνα: Αρσενίδη, 2013, σσ. 97-98.

Ερωτήσεις

Τι θα έπραττε ο γιατρός αν ήταν ωφελιμιστής; Αιτιολογήστε την απάντησή σας. Τι θα κάνατε εσείς στη θέση του γιατρού, ακόμα και αν δεν υποστηρίζατε τον ωφελιμισμό;

3. Καντιανή Ηθική

Ο Ιμάνουελ Καντ, ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους, διατύπωσε μια ηθική θεωρία που επηρέασε πολύ τη φιλοσοφική σκέψη. Σύμφωνα με τον Καντ, οι ηθικές αποφάσεις που παίρνουμε δεν πρέπει να καθορίζονται με αναφορά στις συνέπειες ή τα αποτελέσματά τους (όπως στον ωφελιμισμό), αλλά να υπακούουν σε γενικούς ηθικούς κανόνες, χωρίς εξαιρέσεις. Εκείνο που έχει σημασία είναι πως, οι ηθικές κρίσεις, τις οποίες εκφέρουμε ως υποκείμενα προικισμένα με ορθό λόγο πρέπει να έχουν καθολικό χαρακτήρα, να ισχύουν για κάθε παρόμοια περίπτωση.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Κάποιες από τις βασικές ηθικές αρχές του Καντ

Πράττε σύμφωνα με τον γνώμονα που μπορείς να θέλεις να καταστεί ο ίδιος καθολικός νόμος. Σε όλους τους γνώμονες των πράξεων, το υποκείμενο των σκοπών, δηλαδή το ίδιο το έλλογο ον, ουδέποτε πρέπει να θεωρείται απλώς ως μέσον, αλλά πρέπει πάντοτε να προϋποτίθεται ως ανώτατος περιοριστικός όρος κατά τη χρήση όλων των μέσων, δηλαδή να θεωρείται πάντοτε συγχρόνως ως σκοπός.

Kant I., *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Κώστας Ανδουλιδάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σσ. 87-89.

Ερώτηση

Μπορείτε να σκεφτείτε εφαρμογές αυτών των αρχών στην καθημερινότητά σας;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Η ηθική φιλοσοφία του Καντ

Σύμφωνα με τον Καντ, οι άνθρωποι είμαστε όντα αυτό-νομα και λογικά. Η αυτο-νομία μας μάς δίνει τη δυνατότητα να θεσπίζουμε τους δικούς μας «νόμους» (ηθικούς κανόνες) βάσει των οποίων θα πρέπει να ενεργούμε. Χάρη στη λογική μας, μπορούμε να επιλέγουμε αυτούς τους κανόνες χωρίς να χρησιμοποιούμε αυθαίρετα κριτήρια. Η επιλογή της υπακοής στον ηθικό νόμο, και όχι η παράδοση στον εγωισμό ή τα συναισθήματά μας, είναι η μέγιστη μορφή ελευθερίας. Η αυτονομία και η λογική δίνουν στον άνθρωπο αξιοπρέπεια και εγγενή

αξία. Μας επιτρέπουν να μπορούμε να κρίνουμε το καλό και το κακό και να είμαστε υπόλογοι για τις πράξεις μας. Ένα κινητό τηλέφωνο δεν έχει αξιοπρέπεια, και αξία έχει ως εργαλείο επικοινωνίας, διασκέδασης, κλπ. (εκτός και αν, για συγκεκριμένους λόγους, έχει συναισθηματική αξία για κάποιον). Μπορούμε να το πετάξουμε όταν το βαρεθούμε ή να το ρίξουμε στον τοίχο αν εκνευριστούμε. Όποτε θέλουμε και έχουμε χρήματα, το αντικαθιστούμε. Ένας άνθρωπος όμως έχει αξία επειδή είναι άνθρωπος. Δεν έχουμε το δικαίωμα να του στερήσουμε την αξιοπρέπεια με τις πράξεις ή τις παραλείψεις μας και κανείς άνθρωπος δεν αντικαθίσταται.

Ο Καντ αρνείται ότι οι συνέπειες των πράξεών μας έχουν ηθική αξία. Δεν αποδέχεται, επίσης, ότι οι αρετές είναι πάντα κάτι καλό, αφού κάποιες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κακές πράξεις (μπορούμε να φανταστούμε έναν γενναίο, εγκρατή και συνετό επαγγελματία δολοφόνο;). Επιπλέον, πράγματα που πολλοί θα θεωρούσαν καλά, όπως η ευφυΐα, ο πλούτος ή η ευχαρίστηση, αξίζει να έχουμε μόνο όταν δεν αντιτίθενται στην ηθική μας. Εν τέλει, το μόνο καλό χωρίς προϋποθέσεις και όρους, δηλαδή χωρίς να συμπληρώνεται από κάτι επιπλέον και χωρίς οτιδήποτε να μπορεί να το μετατρέψει σε κακό, είναι η αγαθή βούληση.

Ο Ιμάνουελ Καντ

Γραμμένος Θ., *Ηθική φιλοσοφία*, Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2021, σσ. 77-78.

Άσκηση

Με βάση το παραπάνω κείμενο για τη φιλοσοφία του Καντ, να γράψετε δίπλα σε κάθε πρόταση τη λέξη «Σωστό» ή «Λάθος».

1. Η αυτονομία και η λογική μάς βοηθούν να κρίνουμε το σωστό και το λάθος.
2. Η φιλοσοφία του Καντ εξετάζει το κατά πόσον μία πράξη είναι ηθική από το αποτέλεσμα της.
3. Ένας έξυπνος άνθρωπος είναι απαραίτητα και ένας ηθικός άνθρωπος.
4. Ο άνθρωπος έχει αυταξία, αξίζει από μόνος του, και όχι επειδή είναι χρήσιμος σε κάτι.
5. Η λογική δεν βοηθά να επιλέγουμε τις σωστές πράξεις.

4. Ηθικός σχετικισμός

Μπορούμε άραγε να πούμε ότι μια πράξη είναι καλή ή κακή, ότι υπάρχει σωστό και λάθος; Ή μήπως τελικά, τίποτα από αυτά δεν είναι βέβαιο; Θα μπορούσαμε έτσι να αναρωτιόμαστε αν ήταν σωστό ή λάθος το Ολοκαύτωμα ή μήπως πρέπει όλοι και όλες να θεωρούμε ότι ήταν σίγουρα λάθος και πρέπει να εξασφαλίσουμε ότι δεν θα ξανασυμβεί; Μήπως –ακόμα χειρότερα– η ηθική είναι θέμα γούστου; Θα μπορούσαμε δηλαδή να υποστηρίξουμε ότι οι ηθικές αντιλήψεις είναι περίπου σαν την έκφραση απλών προτιμήσεων για το φαγητό ή το είδος της μουσικής που μάς αρέσει να ακούμε. Εμένα μ' αρέσει να ακούω ροκ και σε κάποιον άλλον αρέσουν τα χιπ-χοπ τραγούδια.

Ο ηθικός σχετικισμός υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει σωστό και λάθος, καλό και κακό. Φαίνεται, όμως, ότι αν δεν παραδεχτούμε ότι οι ηθικές κρίσεις μπορούν να έχουν καθολική ισχύ, αυτό υπονομεύει όχι μόνο την ίδια την Ηθική, αλλά και την ασφάλεια και την ειρήνη στην κοινωνία.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η πρόκληση του Δαρείου

Όπως αφηγείται ο Ηρόδοτος, ο βασιλιάς Δαρείος, θέλοντας να δείξει ότι κάθε λαός και πολιτισμός έχει πολύ διαφορετικά έθιμα και ηθικούς κανόνες, ζήτησε από μία ομάδα Ελλήνων και μία ομάδα Ινδών να υιοθετήσουν η μία τη συνήθεια της άλλης.

Ο Δαρείος, όταν ήταν βασιλιάς, κάλεσε τους Έλληνες που είχε γύρω του και τους ρώτησε με πόσα χρήματα θα δέχονταν να φάνε τους πατέρες τους όταν πέθαιναν· αυτοί απάντησαν ότι τέτοιο πράγμα δεν θα το έκαναν με κανέναν τρόπο. Ύστερα ο Δαρείος κάλεσε τους Ινδούς τους λεγόμενους Καλλατίες, που τρώνε τους γονείς τους, και μπροστά στους Έλληνες, που τα λεγόμενά τους τα μετάφραζε διερμηνέας, τους ρώτησε με πόσα χρήματα θα δέχονταν να καίνε τους πατέρες τους όταν πέθαιναν· αυτοί έβαλαν τις φωνές και του σύστησαν να μη λέει τέτοια φρικτά πράγματα. Έτσι είναι λοιπόν αυτές οι πεποιθήσεις, και νομίζω σωστά τα λέει ο Πίνδαρος, στο ποίημά του, ότι το έθιμο είναι ο βασιλιάς των πάντων.

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* [3.38.3-4], μτφρ. Λ. Ζενάκος, Αθήνα: Γκοβόστη, 1992.

https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=30&page=78

Ερωτήσεις

Μπορείτε να σκεφτείτε αντίστοιχα παραδείγματα; Μπορείτε, δηλαδή να σκεφτείτε ηθικούς κανόνες και έθιμα που ακολουθούν συγκεκριμένοι λαοί, που θα αποστρέφονταν κάποιοι άλλοι; Τι σας διδάσκουν αυτές οι διαφορές;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Τι είναι ο ηθικός σχετικισμός

Ο σχετικισμός συχνά εκλαμβάνεται ως μια ηθική που αποδέχεται τα πάντα και αρνείται ότι κάτι είναι σωστό ή λάθος, παρά μόνο στον νου του ανθρώπου που το σκέφτεται. (...) Ο Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ΄ είχε δηλώσει τις τελευταίες μέρες του ως καρδινάλιος Ράτσινγκερ:

«ο σχετικισμός που αφήνει τους ανθρώπους “κλυδωνιζόμενους και περιφερόμενους παντί ανέμω της διδασκαλίας” μοιάζει σαν η μόνη αποδεκτή συμπεριφορά με βάση τα σημερινά πρότυπα. Κατευθυνόμαστε προς μια δικτατορία του σχετικισμού, που δεν αναγνωρίζει τίποτα ως σίγουρο και η οποία έχει ως ύψιστο στόχο το εγώ και τις επιθυμίες του ατόμου.»

Baggini J. & Fosl S. P., Τα εργαλεία της ηθικής: έννοιες και μέθοδοι στην ηθική Φιλοσοφία, μτφρ. Κ. Θεολόγου, Αθήνα: Καστανιώτης, 2014, σσ. 160-161

Ερώτηση

Σχολιάστε τη δήλωση του Πάπα. Συμφωνείτε ή διαφωνείτε; Μπορείτε να σκεφτείτε παραδείγματα για να υποστηρίξετε τη θέση σας;

Δραστηριότητα

Αναζητήστε ταινίες ή λογοτεχνικά έργα στα οποία είναι προφανής η σύγκρουση διαφορετικών ηθικών αντιλήψεων και συζητήστε αυτές τις περιπτώσεις στην τάξη (π.χ. ο Ρομπέν των Δασών έκλεβε τους πλούσιους και μοίραζε τα χρήματα στους φτωχούς, θεωρώντας ότι αυτή η κλοπή είναι δίκαιη).

5. Φεμινιστική Ηθική

Η ισχυροποίηση της φεμινιστικής σκέψης και του φεμινιστικού κινήματος τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα επηρέασε και την Ηθική. Μία από τις πιο σημαντικές κριτικές από την πλευρά του φεμινισμού ήταν ότι η Ηθική Φιλοσοφία είχε καταδυναστευτεί από μια αντρική αντίληψη για την τήρηση ηθικών κανόνων και είχε παραμερίσει τον κόσμο των συναισθημάτων. Παρατηρήθηκε επίσης ότι δεν αναγνώριζε επαρκώς τις καταπιεστικές σχέσεις που έχει επιβάλει η κυριαρχία των αντρών και δεν συνέβαλε, όπως θα έπρεπε, στη διόρθωση αυτής της κατάστασης.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Το κορίτσι

Η Τζαμάικα Κίνκεϊτ, λογοτέχνιδα και δοκιμιογράφος με καταγωγή από τις Αντίλλες, έχει προκαλέσει αίσθηση με τα γραπτά της για τον αιχμηρό και πολιτικό της λόγο. Στο παρακάτω λογοτεχνικό κείμενο διαβάζουμε τις συμβουλές μιας μητέρας προς την κόρη της.

Να πλένεις τα ασπρόρουχα τις Δευτέρες και να τα απλώνεις πάνω στις πέτρες. Να πλένεις τα χρωματιστά τις Τρίτες και να τα απλώνεις στο σκοινί, για να στεγνώσουν. Μην βγαίνεις στον καυτό ήλιο με το κεφάλι ακάλυπτο. Να μαγειρεύεις την τηγανητή κολοκύθα σε πολύ καυτό γλυκό λάδι. Μούλιαζε στο νερό τα εσώρουχά σου αμέσως μόλις τα βγάζεις. Ξαλμύριζε αποβραδís το παστό ψάρι πριν το μαγειρέψεις. (. . .) Τις Κυριακές να προσπαθείς να περπατάς σαν κυρία. Να μην μιλάς σε αλήτες, ούτε καν όταν σου ζητάνε οδηγίες. Μην τρως φρούτα στον δρόμο, θα σε πάρουν στο κυνήγι οι μύγες. (. . .) Έτσι ράβεται ένα κουμπί. Έτσι ράβεται η κουμπότρυπα για το κουμπί που μόλις έραψες. Έτσι φτιάχνεται το στρίφωμα του ποδόγυρου, όταν βλέπεις ότι έχει ζηλωθεί, για να μην κυκλοφορείς με τρόπο που να προκαλείς. Έτσι σιδερώνεται το χακί παντελόνι του πατέρα σου για να μην έχει τσακίσεις. (. . .) Έτσι φτιάχνεται η ζύμη για το ψωμί, έτσι φτιάχνονται οι πίτες από πλατανόφυλλα, έτσι φτιάχνονται οι πιπεριές στην κατσαρόλα. Έτσι φτιάχνεται ένα καλό γιατρικό κατά του κρυώματος. (...) Έτσι εκφοβίζεις έναν άνδρα, έτσι σε εκφοβίζει ένας άντρας. Έτσι αγαπάς έναν άνδρα. Αν αυτό δεν λειτουργήσει, υπάρχουν κι άλλοι τρόποι, κι αν κι αυτοί δεν λειτουργήσουν, μην νιώθεις και τόσο άσχημα, αν παραιτηθείς απ' την προσπάθεια. (. . .) Να ζουλάς πάντα το ψωμί για να βεβαιωθείς ότι είναι φρέσκο. «Κι αν ο φούρναρης δεν μ' αφήσει να πιάσω το ψωμί;» Θες να πεις ότι μετά απ' όλα αυτά, θα γίνεις πραγματικά αυτό το είδος γυναίκας την οποία ο φούρναρης δεν αφήνει να πλησιάσει το ψωμί;

Kincaid J., "Το κορίτσι", μτφρ. Νάνσυ Αγγελή, δημοσιεύτηκε στο ιστολόγιο του λογοτεχνικού περιοδικού Πλανόδιον:

<https://bonsaistoriesflashfiction.wordpress.com/2018/06/27/jamaica-kincaid-koritsi/>

Δραστηριότητα

Αυτή η ιστορία αφορά σε μια άλλη εποχή, μια άλλη περιοχή του κόσμου: σε κάποιο νησί της Καραϊβικής των προηγούμενων δεκαετιών. Αφού συζητήσετε για το κείμενο που διαβάσατε και τους ηθικούς κώδικες που υπαγορεύει, γράψτε την απάντηση της κόρης της, αν την έγραφε η ίδια σήμερα. Αν θέλετε, δημιουργήστε έναν διάλογο μεταξύ πατέρα, μητέρας και κόρης και παίξτε ένα θεατρικό στην τάξη.

Γελοιογραφία του Altan.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Το δεύτερο φύλο

Πότε στερηθήκατε κάτι που θελήσατε επειδή «δεν ήταν σωστό»; Έχετε αισθανθεί ποτέ περιορισμό από τις προσδοκίες, τις πιέσεις και τις ταμπέλες που σας βάζουν οι άνθρωποι; Ποιους ρόλους υιοθετείτε στις σχέσεις σας; Και αυτοί οι ρόλοι σάς απελευθερώνουν ή σάς παγιδεύουν;

Το βιβλίο της Σιμόν ντε Μποβουάρ *Το Δεύτερο Φύλο*, από το 1949, θεωρείται ένα από τα πιο πρωτοποριακά έργα του υπαρξισμού και του φεμινισμού. Το έργο της υποστηρίζει ότι δεν διαμορφωνόμαστε με βάση ένα προκατασκευασμένο καλούπι που αντιστοιχεί σε μια υπόσταση, αλλά, αντιθέτως, ότι εμείς *διαμορφώνουμε* τον εαυτό μας. Εμείς οι ίδιοι διαμορφώνουμε την προσωπική μας ταυτότητα (πώς βλέπουμε τον εαυτό μας), όπως και την κοινωνική (πώς θέλουμε να μας βλέπουν οι άλλοι).

Αυτή η ιδέα, υποστηρίζει, επεκτείνεται στη γυναικεία κατάσταση. Όπως λέει και η διάσημη φράση της: «Γυναίκα δεν γεννιέσαι, γίνεσαι.»

Η ντε Μποβουάρ ισχυρίζεται πως η κοινωνία απαιτεί από «τη γυναίκα» να δείχνει και να συμπεριφέρεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο, και πως αυτή με τη σειρά της εκπληρώνει αυτόν τον ρόλο, συνειδητά και ασυνείδητα. Η ταυτότητα που της δίνεται μπορεί να μην είναι απαραίτητα αρνητική, αλλά η ντε Μποβουάρ υποστηρίζει ότι η κοινωνία συχνά υποβιβάζει τη γυναίκα στον ρόλο του «δεύτερου φύλου» –το οποίο είναι κατώτερο και υποδεέστερο σε σχέση με το αρσενικό. Ο άντρας είναι η προεπιλογή και η γυναίκα η παραλλαγή.

Για την ντε Μποβουάρ το να υιοθετείς τον ρόλο «της γυναίκας» σημαίνει να ζεις με «κακή πίστη», είναι το να κρύβεις από τον εαυτό σου την πραγματική σου ικανότητα και τη δύναμη να προσδιορίσεις τον εαυτό σου. Αυτή η κακή πίστη δεν οδηγεί μόνο σε κοινωνικά προβλήματα, όπως οι επαγγελματικές διακρίσεις, αλλά επηρεάζει ακόμα και τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε, όπως και τους κανόνες που ακολουθούμε. (...)

Το πόσο έντονο είναι το στερεότυπο «της γυναίκας» το συνειδητοποιούμε μόνο όταν καταλάβουμε το πόσο πολύ εμείς οι ίδιοι το συντηρούμε ή το προβάλλουμε. Ο καθένας παίζει τέλεια τον ρόλο του.

Έτσι, το ερώτημα που θέτει η ντε Μποβουάρ είναι: επιτρέπουμε στους γύρω μας ή στον ίδιο μας τον εαυτό να γίνουμε αυτό που *πραγματικά* θέλουμε;

Thomson J., *Μίνι φιλοσοφία, Ένα μικρό βιβλίο για μεγάλες ιδέες*, μτφρ. Ανδριάννα Αργοροκαστρίτη, Αθήνα: Διόπτρα, 2022, σσ. 74-75.

Δραστηριότητα

Αφού συζητήσετε το παραπάνω κείμενο, αναζητήστε στο διαδίκτυο πληροφορίες για τη Σιμόν ντε Μποβουάρ. Σχεδιάστε μια παρουσίαση (π.χ. ppt ή ιδεοχάρτη) που θα περιέχει πληροφορίες για τη ζωή της και το φεμινιστικό της έργο. Στη συνέχεια, παρουσιάστε την στην τάξη.

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Ηθική της φροντίδας

Η ψυχολόγος Κάρολ Γκίλιγκαν ανέπτυξε μία θεωρία (ηθική της φροντίδας), βάσει της οποίας ο διαφορετικός τρόπος διαπαιδαγώγησης των αγοριών και των κοριτσιών έχει

–σε γενικές γραμμές– οδηγεί σε διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης των ηθικών προβλημάτων από τους άντρες και τις γυναίκες. Το έργο της Γκίλιγκαν στηρίχτηκε αρχικά σε συνεντεύξεις γυναικών και επηρέασε βαθιά πολλούς τομείς της επιστήμης, μεταξύ των οποίων και τις φεμινιστικές σπουδές παρότι στη συνέχεια αρκετές μελέτες της αμφισβητήθηκαν.

Ειδικά οι νοητικές κατασκευές από την πλευρά των γυναικών (...) αποκαλύπτουν την ύπαρξη μιας ξεχωριστής ηθικής γλώσσας (...): Είναι η γλώσσα της απουσίας εγωισμού, η γλώσσα της ευθύνης, που ορίζει το ηθικό σύστημα βάσει της αρχής ότι έχουμε την υποχρέωση να προβαίνουμε σε πράξεις φροντίδας προς τους άλλους και να αποφεύγουμε να τους πληγώνουμε. Το να προκαλεί κακό κανείς στους άλλους θεωρείται πράξη εγωιστική και ανήθικη γιατί φανερώνει αδιαφορία, ενώ η έκφραση φροντίδας γίνεται αντιληπτή ως εκπλήρωση της ηθικής μας ευθύνης. Η επαναλαμβανόμενη από τις γυναίκες χρήση των λέξεων *εγωιστικός* και *υπεύθυνος* όταν μιλούν για την ηθική σύγκρουση και επιλογή (...) εντάσσει τις γυναίκες σε έναν κόσμο τελείως αλλότριο από εκείνο των αντρών (...).

Το ηθικό καθήκον που ξανά και ξανά ανακύπτει στις συνεντεύξεις γυναικών είναι η προσταγή για φροντίδα, η ευθύνη να διακρίνουν και να απαλύνουν τα «πραγματικά και εμφανή προβλήματα» αυτού του κόσμου. Για τους άντρες το ηθικό καθήκον παίρνει τη μορφή μιας προσταγής για σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων των άλλων και συνεπώς για την προστασία των δικαιωμάτων της ζωής και της αυτοεκπλήρωσης από τις παρεμβολές του εξωτερικού κόσμου. (...) Οι γυναίκες συνενώνουν τα δικαιώματα και τις ευθύνες σε μια κοινή αντίληψη μέσα από την κατανόηση της ψυχολογικής λογικής των σχέσεων.

Gilligan, Carol, *Με μια διαφορετική φωνή, Ψυχολογική θεωρία και γυναικεία ανάπτυξη*, μτφρ.

Δημήτρης-Χρυσός Τομαράς, Αθήνα: Gutenberg, 2022, σ.σ. 146-147, 181

Δραστηριότητα

Πιστεύετε ότι οι γυναίκες λαμβάνουν με διαφορετικό τρόπο αποφάσεις για διάφορα ηθικά διλήμματα σε σχέση με τους άντρες; Και εάν ναι, γιατί; Επιχειρηματολογήστε για τη θέση σας, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την προσωπική σας ζωή.

Να συζητήσετε κατά πόσον η σύνδεση των γυναικών με τη φροντίδα τις ωθεί να αναλαμβάνουν έργο (π.χ., τη φροντίδα των παιδιών, των ηλικιωμένων ή της οικογενειακής κατοικίας) που δεν θέλουν να αναλάβουν οι άντρες.

Γυναίκες και κορίτσια αγκαλιάζουν δέντρα για να εμποδίσουν την αποψίλωση δασών τη δεκαετία του 1970 στην Ινδία. Αυτή η δράση γινόταν στο πλαίσιο του κινήματος Τσίπκο, που σημαίνει «αγκαλιάζω», και μας θυμίζει την ηθική της φροντίδας.

6. Τα θεμέλια της ανθρώπινης συμπεριφοράς (υπό το πρίσμα της βιολογίας και της ηθικής)

Η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς αποτελεί κυρίαρχο αντικείμενο της ψυχολογίας. Ωστόσο, η βιολογία, επίσης, προσπαθεί να ερμηνεύσει κάποιες λειτουργίες που εξηγούν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Φυσικά, αυτή η συζήτηση προσελκύει το ενδιαφέρον των ηθικών φιλοσόφων που ενδιαφέρονται να δουν αν και με ποιον τρόπο οι ηθικές αποφάσεις επηρεάζονται από τη φύση μας.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Είμαστε από τη φύση μας εγωιστικά όντα

Το ερώτημα της ηθικής δεν απασχολεί μόνο τη φιλοσοφία, αλλά και κάποιες επιστήμες, όπως τη βιολογία. Ο Ρίτσαρντ Ντόκινς, έγινε διεθνώς γνωστός από το βιβλίο του «Το εγωιστικό γονίδιο». Διαβάστε παρακάτω ένα απόσπασμα και συζητήστε στη σχολική αίθουσα τις απόψεις του.

Αν μας έλεγαν ότι στον κόσμο των γκάνγκστερς του Σικάγο έζησε κάποιος πολλά και ευτυχισμένα χρόνια, θα μπορούσαμε να μαντέψουμε τι είδους άνθρωπος ήταν. Θα περιμέναμε να ήταν σκληρός, γρήγορος στο πιστόλι και ικανός να διαλέγει έμπιστους φίλους. Βέβαια, τα συμπεράσματα αυτά δεν θα ήταν αλάνθαστα (...). Το θέμα με το οποίο ασχολούμαστε σ' αυτό το βιβλίο είναι ότι εμείς, όπως και τα άλλα ζώα, είμαστε μηχανές δημιουργημένες από τα γονίδιά μας. Όπως οι επιτυχημένοι γκάνγκστερς του Σικάγο, έτσι και τα γονίδιά μας έχουν επιβιώσει, σε μερικές περιπτώσεις για εκατομμύρια χρόνια, σ' έναν κόσμο έντονα ανταγωνιστικό. Αυτό μας επιτρέπει να μαντέψουμε ορισμένες ιδιότητες των γονιδίων μας. Θα υποστηρίξω ότι η σπουδαιότερη ιδιότητα που πρέπει να περιμένουμε για ένα επιτυχημένο γονίδιο είναι ο σκληρός εγωισμός. Αυτός ο εγωισμός του γονιδίου θα αναπτύξει κατά κανόνα την εγωιστική συμπεριφορά του ατόμου. Εντούτοις, όπως θα δούμε, υπάρχουν ειδικές περιπτώσεις που ένα γονίδιο πετυχαίνει καλύτερα τους εγωιστικούς σκοπούς του αν στο επίπεδο των μεμονωμένων ατόμων υιοθετήσει κάποια μορφή αλtruισμού. (...) Όσο κι αν θέλουμε να πιστεύουμε το αντίθετο, η οικουμενική αγάπη και η ευημερία του είδους ως συνόλου είναι έννοιες που δεν έχουν κανένα νόημα από την άποψη της εξέλιξης.

Dawkins R., *Το Εγωιστικό Γονίδιο*, μτφρ. Λουκάς Χ. Μαργαρίτης & Αθανάσιος Γ. Τσουκαλίδης, Αθήνα: Σύναγμα, 1998, σ. 23.

Ερώτηση 1

Συμφωνείτε με τη θέση του Ντόκινς ότι είμαστε από τη φύση μας εγωιστικά όντα και ότι ακόμα και οι αλtruιστικές μας πράξεις έχουν εγωιστικά κίνητρα;

Ερώτηση 2

Σκεφτείτε την εξής περίπτωση: Έχετε προγραμματίσει να πάτε σε ένα πάρτυ σήμερα το βράδυ, κάτι που το περιμένατε για εβδομάδες. Σας τηλεφωνεί, όμως, η καλύτερή σας φίλη κλαίγοντας, επειδή νοιώθει πολύ στενοχωρημένη για κάτι που της συνέβη. Δεν σας λέει περί τίνος πρόκειται, αλλά ζητάει να σας δει επείγοντως για να τα πείτε από κοντά.

Θα τρέξετε να συναντήσετε τη φίλη σας αντί να πάτε στο πάρτυ που περιμένατε τόσο καιρό; Τι σας κάνει να πάρετε την όποια απόφαση;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Οι καταβολές της αλτρουιστικής μας φύσης

Δεδομένου ότι η μίμηση και η ενσυναίσθηση δεν απαιτούν ούτε γλώσσα ούτε συνείδηση, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει που απλές μορφές ταύτισης με τους άλλους υπάρχουν σε όλα τα είδη ζώων, ακόμα και στους υποτιμημένους αρουραίους. Ήδη, το 1959 εμφανίστηκε μια εργασία με τον προκλητικό τίτλο “Συναισθηματικές αντιδράσεις των αρουραίων στον πόνο των άλλων”, που απέδειξε ότι οι αρουραίοι παύουν να πιέζουν έναν μοχλό για να πάρουν τροφή, όταν η πράξη αυτή προκαλεί ηλεκτροσόκ σε έναν άλλον αρουραίο δίπλα τους. Γιατί οι αρουραίοι δεν συνέχισαν απλώς να παίρνουν τροφή και να αγνοούν το άλλο ζώο που χόρευε από τον πόνο σε ένα ηλεκτρικό πλέγμα; Στα κλασικά πειράματα (που δεν θα επιθυμούσα να αναπαραγάγω για ηθικούς λόγους), οι πίθηκοι παρουσίασαν ακόμα ισχυρότερες αναστολές. Ένας πίθηκος σταμάτησε να αντιδρά επί πέντε ημέρες και κάποιος άλλος επί δώδεκα, αφού παρακολούθησαν έναν σύντροφο να υφίσταται ηλεκτροσόκ κάθε φορά που τραβούσαν μια λαβή για να πάρουν την τροφή τους. Αυτοί οι πίθηκοι λιμοκτονούσαν κυριολεκτικά για να αποφύγουν τον πόνο σε κάποιον άλλον. (...)

Έχουμε μια μακρόχρονη εξελικτική ιστορία στην οποία το να αρπάξουμε κάποιον με γυμνά χέρια είχε άμεσες συνέπειες για εμάς και την ομάδα μας. Τα σώματα έχουν σημασία, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οτιδήποτε σχετίζεται μαζί τους ξυπνά συναισθήματα. (...)

Η ηθική λήψη αποφάσεων ωθείται από συναισθήματα. Ενεργοποιεί τα τμήματα του εγκεφάλου που χρονολογούνται από τη μετάβαση από τα ψυχρόαιμα ερπετά στη φροντίδα που προσφέρουμε ως θηλαστικά. Είμαστε εξοπλισμένοι με μια εσωτερική πυξίδα που μας λέει πώς οφείλουμε να φερθούμε στους άλλους. Οι εκλογικεύσεις έρχονται συχνά μετά το γεγονός, όταν έχουμε ήδη εμφανίσει τις προκαθορισμένες αντιδράσεις του είδους μας.

de Waal F., *Ο πίθηκος μέσα μας, Τα καλύτερα και τα χειρότερα της ανθρώπινης φύσης*, μτφρ.

Μαργαρίτα Μπονάτσου, Αθήνα: Αιώρα, 2007, σσ. 257-274.

Ερώτηση 1

Σύμφωνα με το παραπάνω απόσπασμα, ποιες από τις παρακάτω προτάσεις είναι σωστές και ποιες λάθος;

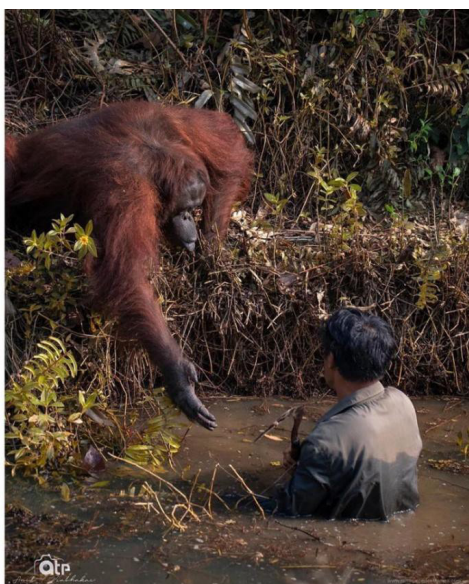
1. Λαμβάνουμε ηθικές αποφάσεις χρησιμοποιώντας μόνο τη λογική μας.
2. Πειράματα δείχνουν ότι οι πίθηκοι αδιαφορούν για τον πόνο των άλλων πιθήκων.
3. Η ανθρώπινη συμπεριφορά μοιάζει σε κάποιες περιπτώσεις με αυτή άλλων ζώων.

Ερώτηση 2

Συμφωνείτε με τις θέσεις του ντε Βαλ για τις κοινές καταβολές της συμπεριφοράς μας με άλλα είδη;

Ουρακοτάγκος τείνει το χέρι του προκειμένου να βοηθήσει έναν άντρα να βγει από μία λίμνη στην οποία βρίσκονται φίδια. Τις φωτογραφίες τράβηξε το 2020 ο Anil Prabhakar που περνούσε τυχαία από το σημείο στο Βόρνεο της Ινδονησίας.

7. Οι φιλοσοφικές «θεραπείες» για τον φόβο του θανάτου

Είναι λογικό να αποτελεί ο θάνατος ένα από τα θέματα που απασχολούσαν πάντα τον άνθρωπο. Πέρα από τις θρησκευτικές αντιλήψεις και τα έθιμα του κάθε πολιτισμού, ο θάνατος είναι ένα ζήτημα το οποίο έχουν μελετήσει οι φιλόσοφοι. Πολύ γνωστοί για τις θέσεις τους σχετικά με τον θάνατο είναι οι Επικούρειοι και οι Στωικοί φιλόσοφοι.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ο Επίκουρος για τον θάνατο

Ο Επίκουρος, ένας φιλόσοφος που έζησε και δίδαξε στη σχολή του –τον Κήπο– γράφει μια επιστολή στον Μενοικέα, δίνοντάς του συμβουλές. Αυτή η επιστολή συγκεντρώνει στοιχεία της ηθικής του Επικούρου:

Να συνηθίσεις την ιδέα ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτε για μας· γιατί κάθε κακό και κάθε καλό βρίσκεται στην αίσθηση, ενώ ο θάνατος είναι ακριβώς η στέρηση της αίσθησης. Γι' αυτό η γνώση του γεγονότος ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτε για μας μάς κάνει ικανούς να απολαμβάνουμε την πρόσκαιρη ζωή μας, όχι γιατί προσθέτει άπειρο χρόνο σ' αυτήν, αλλά γιατί απομακρύνει τον πόθο της αθανασίας. Δεν υπάρχει, λοιπόν, τίποτε το φοβερό στο να μη ζει. Επομένως, είναι ανόητος όποιος λέει ότι φοβάται τον θάνατο όχι γιατί θα υποφέρει όταν έρθει ο θάνατος, αλλά γιατί υποφέρει επειδή θα έρθει. Εκείνο που δεν φέρνει ταραχή όταν είναι παρόν, μάταια προξενεί λύπη όταν αναμένεται. Το πιο φρικτό από τα κακά, ο θάνατος, δεν είναι τίποτε για μας –στον βαθμό που όσο υπάρχουμε, δεν είναι παρών· κι όταν πάλι είναι παρών, τότε εμείς δεν υπάρχουμε. Άρα ο θάνατος δεν υπάρχει ούτε για τους ζωντανούς ούτε για τους πεθαμένους –εφόσον για τους πρώτους δεν υπάρχει, ενώ οι άλλοι δεν υπάρχουν πια. Ωστόσο, οι πολλοί άλλοτε αποφεύγουν τον θάνατο, σαν να 'ναι το μεγαλύτερο κακό κι άλλοτε τον επιζητούν σαν λύτρωση από τα βάσανα της ζωής. Ο σοφός, απεναντίας, ούτε απαρνείται το ζην ούτε φοβάται να μη ζει.

Επίκουρος, *Επιστολή προς Μενοικέα*, 124-126, μτφρ. Γιώργος Ζωγραφίδης, Αθήνα: Εξάντας, 1992, σσ. 85-87.

Δραστηριότητα

Ακούστε το τραγούδι «Μη φοβάσαι» σε μουσική του Νίκου Ξυδάκη και στίχους του Μανώλη Ρασούλη. Συγκρίνετε τις θέσεις του Επικούρου για τον θάνατο με τις συμβουλές που δίνει το τραγούδι. Αναζητήστε στη φιλοσοφία του Επικούρου και τις απόψεις του για τον πόνο και να τις συγκρίνετε με τις συμβουλές του τραγουδιού.

Στίχοι του τραγουδιού «Μη φοβάσαι»:

Μες στο νόημα πάντα θα 'ναι
όποιος πάθει κι όμως μάθει
οι φοβέρες δε φτουράνε
και ο χάρος κάνει λάθη

Άιντε μη φοβάσαι που φοβάσαι
φίλος με τον πόνο να 'σαι
πάντα έχει η ζωή
κάτι πιο βαθύ να πει
και ο φόβος και ο πόνος
είναι δυο σοφοί

Όλα είναι μια ιδέα
και τη ζεις στο φλας του κόσμου
πότε χάλια πότε ωραία
σώμα μου ψυχή και φως μου

Δυο παιχνίδια σε ζορίζουν
είναι ο θάνατος κι η αγάπη
παίξ' τα και τα δυο κι ας χάσεις
θα βγει η ήττα σου απάτη.

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ο θάνατος κάνει σημαντική τη ζωή μας

Ο σύγχρονος αμερικανός φιλόσοφος Τοντ Μέι ξεκινά το βιβλίο του που έχει τον τίτλο «Θάνατος» με μια πραγματική ιστορία που έζησε ο ίδιος. Το 2004 (τρία χρόνια μετά την τρομοκρατική ενέργεια κατά την οποία δύο αεροπλάνα έπεσαν πάνω στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης) το αεροπλάνο της πτήσης του ενώ βρισκόταν πάνω από τη Νέα Υόρκη άρχισε να κατευθύνεται προς το εμβληματικό κτίριο Empire State. Ο Μέι περιγράφει την παγωμάρα που επικράτησε στην καμπίνα των επιβατών και πως όσο πλησίαζαν προς το κτίριο σταμάτησαν να ρωτούν ο ένας τον άλλον τι συμβαίνει. Τότε, οι σκέψεις που κατέκλυσαν το μυαλό του φιλοσόφου, νομίζοντας ότι θα πεθάνει τα επόμενα δευτερόλεπτα, ήταν αν είχε ενημερώσει τη σύζυγό του πού είχε φυλαγμένα τα σημαντικά του έγγραφα και αν ήταν ευχάριστη η τελευταία επαφή που είχε με τα παιδιά του. Τελικά, η πορεία του αεροπλάνου άλλαξε, και στη συνέχεια ενημερώθηκαν οι επιβάτες ότι ο πιλότος αναγκάστηκε να ακολουθήσει τελευταία στιγμή αυτή την επικίνδυνη πορεία λόγω λάθους ενός άλλου αεροπλάνου που πετούσε στην περιοχή.

Στον θάνατο οφείλεται εντέλει και η τραγωδία και η ομορφιά της ανθρώπινης ζωής. Επιπλέον, η τραγωδία του θανάτου κάνει όμορφη τη ζωή, και το αντίστροφο. Παρ' όλου που είναι καλύτερα που είμαστε θνητοί, είναι παρ' όλα αυτά κρίμα που πρέπει να πεθάνουμε. Ο θάνατος διακόπτει άσκοπα τις ενασχολήσεις που απαρτίζουν τη ζωή μας. Και παρ' όλα αυτά, χωρίς αυτό το άσκοπο τέλος, οι ενασχολήσεις αυτές καθαυτές δεν θα είχαν κανένα νόημα. Θα αποτελούσαν μόνο μέρος της ατελείωτης παράστασης που παίζεται μπροστά στα μάτια μας. Δεν θα μας συγκινούσαν. Σαν να λέμε πως χωρίς την ομορφιά των στιγμών που μας επιφυλάσσονται σε αυτή τη ζωή ο θάνατός μας δεν θα ήταν τραγωδία, και χωρίς την τραγωδία του θανάτου, αυτές οι στιγμές δεν θα ήταν όμορφες. Υπό αυτήν την έννοια, όπως και υπό τις άλλες που συζητήσαμε, ο θάνατος είναι το πιο βαθύ και σημαντικό γεγονός για εμάς. Το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να πεθαίνεις και, ακόμα πιο σημαντικό, να γνωρίζεις πως θα πεθάνεις κατά τη διάρκεια της ζωής σου, ακόμα και αν (ή ειδικά αν) καταβάλουμε μεγάλη προσπάθεια για να αποφύγουμε αυτή τη γνώση.

Todd M., *Θάνατος, Αντιμέτωποι με την θνητότητά μας*, μτφρ. Σπύρος Κουρούκλης, Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, 2011, σσ. 182-183

Δραστηριότητα (για την τάξη ή το σπίτι)

Χωριστείτε σε ομάδες και σχεδιάστε έναν εννοιολογικό χάρτη με θέμα τη ζωή. Αν υπάρχει η δυνατότητα, αξιοποιήστε ψηφιακά μέσα για τη σχεδίαση του εννοιολογικού χάρτη (όπως το Canva, το Figjam κλπ.). Στη συνέχεια, παρουσιάστε τον χάρτη στην τάξη και συζητήστε για το πώς η χαρά της ζωής και το χιούμορ μάς δίνει δύναμη να μη φοβόμαστε τον θάνατο.

Χιουμοριστικό μήνυμα σε ταφόπλακα ζευγαριού όπου, μεταξύ άλλων, αναγράφεται: Επιτέλους βρήκαμε μέρος να παρκάρουμε στην Τζόρτζταουν.